

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546628> | LOG_0077

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Tabula Trigesima Prima

Ramum exhibet *Limonelli Madurensis*, seu *Lemon Madura*, qui in *Valent. pag. 190* itidem commemoratur.

De een-en-dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de *Madurase Liemit* of *Lemon Madura* genaamt, welke mede by *Valent. pag. 190* voorkomt.

Tabula Trigesima Secunda

Ramum exhibet *Limonelli Angulosi*, qui *Lemon Utan-Basagi* incolis Malaice vocatur.

De twee-en-dertigste Plaat

Vertoont een Tak van de hoekige *Liemis*, die *Lemon Utan-Basagi* van de Inwoonders op 't Maleys genaamt wert.

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM.

Aurantium Acidum: Lemon Itam.

OMnibus Indicorum acidorum Limonum speciebus descriptis, restat, ut de Malis Aurantiis quoque agamus, quæ peculiare constituunt genus, & neutiquam artificiosa oculatione vel insitione ex præcedentibus produci possunt, uti quidam Europæi scriptores id falso putarunt & scripserunt: Hæc enim poma per totam crescunt Indiam in solo naturali, & apud tales populos, qui artem insitionis non noverunt, neque callent: uti & certus sum in Occidentali mundi parte nunquam fuisse institutam, ubi æque in Mauritania ac Guinea, quam in Occidentali India, ejusque insulis totæ occurrunt silvæ sponte crescentes horum Aurantium, quæ sine dubio natura sua ibi progeminantur. Orientalia vero hæc poma quodammodo differunt ab Occidentalibus, uti in subsequens id demonstrabimus, dividentes illa in acida & dulcia.

Primo itaque Aurantia acida, vulgo *Lemoen Itam* dicta, in excelsis crescunt arboribus, quarum truncus est satis crassus, non rotundus, sed angulosus, & areis seu fulcis quasi excavatus: Ejus rami plurimum eriguntur: Foliaque post Pompelmoës maxima sunt, sed pars cordata minima respectu reliquorum: Totum enim folium quatuor vel quinque pollices longum est, cujus pars cordata transversum modo digitum magna est, & angustissima, ad oras fere non serrata, in acumen desinens, glabrior & obscurè magis virens quam in prioribus, notabilibus costis transversalibus ac sinuosis distincta, siquæ fricetur folium, fortem ac sulphureum spirat odorem.

Spinæ longiores sunt quam in ullis aliis generibus, & longitudinem vulgaris acus adæquant, suntque firmissimæ & acutè pungentes, præcipue in junioribus & longis flagellis, in quibus digiti circiter longitudinem habent, ex vetustioribus vero ramis & rachibus plurimum decidunt, ita ut innoxie tractari possint, siquæ arbor diligenter a flagellis depuretur, facilem præbet adscensum: Juniores vero arbores quam diu brachium nondum crassæ sunt, ubique tam in trunco quam ramis spinas gerunt acutas & horrendas: Flores sunt quoque albi, & ex quinque petalis constructi, uti præcedentes, sed paulo majores.

Fructus fere sphaerici sunt, ab utraque parte parum compressi sine tuberculis, undique autem foveolis notati, colorem gerentes ex viridi nigricantem, licet penitus sint maturi. Si vero nimis diu ex arboribus dependeant, ab una sæpe parte crocei seu aurantii sunt coloris, ac quidam etiam in totum aurantium acquirunt colorem, sed hi jam nimis maturi & emaridati habentur. Horum cortex sulphureum spirat odorem, sed minorem dulcibus malis, & crassitiem circiter habet maximi calami. Interna caro seu medulla in decem segmenta pelliculis separata & divisa est, ita tamen arcte & firmiter æque sibi invicem adhærent quam exteriori cortici, ut non ita separari possint, sicuti in dulcibus malis. Medulla autem ista succosa admodum est & mucosa, viscosa quoque & acidula, uti in Hispanicis acidis Aurantiis, sed non ita grata est, & cum parva mixta amaritie:

XLI. HOOFSTUK.

De zuure Oranje-Appel-boom.

Alle de soorten van de Indische zuure Lemoenen hier voor beschreven zynde, zo volgen nu ook de Oranje-Appelen, of de Aurantia, dewelke een byzonder geslagt op haar zelven maken, en geenzints door konstige enting van de voorgaande geslagten voortgebracht zyn, gelyk sommige Schryvers in Europa gemeent en voorgegeven hebben: Want deze Appelen wassen door gansch Indiën, met of in een vaste gedaante, en ook by zodanige Natiën, die de Enting niet en kennen, nog verstaan: gelyk ik wel verzekert ben, in de Westeer-deelen des werelts ook nooit geschiet te zyn, en alwaar men zo in Mauritaniën, als Guinea, en West-Indiën, midsgaders haer Eilanden in 't wild gebele Boschen van Oranje-Appelen vind, buiten twyffel aldaar van nature wassende: Doch bebbende de Oost-Indische Appelen nog al eenig verschil met de Westersche, gelyk wy aanwyzen zullen, verdelende dezelve in zuure, en in zoete.

1. De zuure Oranje-Appelen, in 't gemeen Lemoen Itam genaamt, wassen aan een volslagen boom, zynde de stam veel dik, doch niet rond, maar wat boekig, en als met geuten uitgeholdt: De takken staan meest regt overeind: Het blad is wel het grootste, naast de Pompelmoës, maar het bertje het kleinste, na proportie van de andere: Want 't gebele blad is wel 4. a 5. duimen lank, waar van het bert maar een dwers-vinger beslaat, en zeer smal is, aan de kanten bykans ongezaagt, van voren toelopen-de, gladder, en swart-groender dan de vorige, met kennelyker dwers-ribben, en die wat bogtig, in 't vryven sterk, en swavelachtig zyn.

De doornen zyn langer dan aan eenig ander geslagt, te weten, zo lang, als de ordinaire nai-naalden, daar by zeer styf, en steekende, inzonderheit aan de jonge en langegerten of looten, daarze bykans een vinger lank zyn, doch van de oude takken, en ryskens wallenze meest af, zo dat men ze zonder scbroom handelen mag, en zo men den boom naarstig en wel van de scheuten zuiverd, dan kan men hem ook gemakelyk beklimmen: Maar de jonge bomen, tot datze een arm dik werden, zyn zo aan stam, als takken, over al met yzelyke en styve doorns bezet. Het bloeizel is mede wit, en van vyf bladerengemaakt, gelyk de vorige, of ook wel wat grooter.

De vruchten zyn byna regt rond, en van onder en boven een weinig plat, zondaer bulten, doch rondom met kleine kuiltjes, van verwe swart-groen, al zynze ook ryp: Doch alsze te lange aan den boom hangen, beginnenze aan de eene zyde wel wat hoog-geel, of Oranje-verwig te werden, en sommige werden ten laafsten ook in 't geheel geel, maar die rekend men dan voor over-ryp, of uitdrogende. De scbelle heeft een swavelachtigereuk, doch wat minder dan die van de zoete Appelen, en is omtrent zo dik, als de grootste penne-schaft: Het binnenste vlees of merg is wel in thien deelen, met vliezen van malkander gescheiden: Maar het zit echter zo vast aan een, als mede aan de buitenste scbelle, dat men 't daar niet afschellen, of pellen kan, gelyk als van de zoete Appels. Zynde het voornoemde binnenste vlees zeer zappig, en wat smerig, ook wynachtig zuur, even gelyk de Spaansche zuure Oranje

ritie: In ejus centro plurima locantur officula seminalia oblonga, rugosa, & sinuosa, quæ corticem gerunt album & crassum, sub quo tenuis purpurascens reconditur pellicula, quæ internam ambit albican-tem substantiam.

Arboris lignum pallide albescit & satis durum est, sed inde non multæ vel magnæ fabricari possunt machinæ, quum adeo obliquum & irregulare sit. Hæc quoque fertilior est quam ulla alia Limonum species in hisce regionibus obvia, quum per totum annum fructus gerat, licet in quotidianum decerpantur ufum: In omni crescit solo, sed potissimum amat loca circa ædes & hominum habitationes.

Nomen. Latine *Aurantium Acidum*: Malaice *Lemon Itam* h. e. *Limo niger*: Bandensibus *Uffe Mettin*. Amboinensibus *Uffe Metten*.

Locus. In omnibus non occurrit aquosæ Indiæ insulis; In Java enim, Baley, & Celebe ignotum est hoc pomum, in Amboina sunt copiosiora, in Ternata vero & Banda rariora inveniuntur.

Ufus. Licet Aurantia hæc succo plena sint, raro tamen in cibo, vel non usurpantur, præsertim cruda, quum eorum succus, licet vinosus, ingratus tamen sit & cum quadam amaritie mixtus, in potum tamen rusticum *Pons* dictum adhibentur, ad quem *Lemoen Martin* optima sunt, licet hic infalubris sit potus, quum ex valde sibi contrariis præparetur rebus, quæ crudæ miscentur, fervens nempe Arack & refrigerans Limonum succus hujus bases sunt.

Hæc porro nigricantia mala optime valent ad cuprea depuranda & polienda, five fola five cum contritis carbonibus mixta: Unde cuprum nitidum est & splendens, si aqua statim abluatur, & ad solem exsicce- tur: Optima etiam sunt pro capitis lotionem, quum depurent admodum, ac sudores detergant, nec ita cutim mordeant ac præcedentia, quem in finem primum sub cineribus etiam torrentur, donec externe nigrescant, & adusta sint, quæ tum dissecantur. Ad Cassombæ colorem tingendum intervire quoque possunt, licet non fola sed aliis mixta Limonibus; ac prius decorticanda sunt, antequam succus exprimat, quod etiam observatur, si Cuprum hoc depuretur.

Huic alteram subjungam speciem, quæ plurimum in Macassara & Baley occurrit, ibique *Lemon Maritsja* vocatur h. e. *Limon Crispus*, & *Nitor Piperis*, qui magnitudinem Limonis Nipis habet, vel paulo minor est, sed ab utraque parte planus seu compressus instar Amboinensium dulcium pomorum, externe rugosus est, & ubique verruculis instar Granulorum Piperis obsitus, unde & illud etiam nomen sortitus est, cortex vero ejus est tenuis, qui adeo facile decor- cari potest, ut medulla interna sit integra, sicuti in Amboinensibus dulcibus pomis, ejus medulla est acida, & a Macassarensibus in cibo quoque usurpatur.

Hujus ingens species in Amboina occurrit, cujus fructus magnitudinem habent capitis infantis, externe granulati, interne pauca gerentes officula, horum autem caro debiliorem dat saporem vulgari.

EXPLICATIO

Tabula Trigesima Tertia.

Ramum exhibet *Aurantii Acidi*, quod *Lemon Itam* Malaice vocatur.

A. *Juniorem ramum* denotat spinis suis adhuc armatum.

OBSERVATIO.

Uti *Limonum*. sic & *Aurantiorum* plurimæ sunt varietates, quæ a variis enumerantur auctoribus; estque hæc *Aurantium vulgare medulla acri*. Ferrar. *Hesper.* 377. & Boerh. *Ind. H. L. B. p.* 239. ubi reliquas vide varietates, nec non plurimos citatos auctores in *Sloan. Catal. pl. Jamaic. p.* 210. atque elegantem Figuram in *Blackwel. Herbal. Tab.* 349. &c.

Hæc porro species nomine *Lemoen Hitam* a Valent. in *Amboin. p.* 190 describitur.

CAPUT

ranje-Appels, doch zo aangenaam niet, maar vermengt met een kleine bitterheit: Omtrent het midden zynze vol groote zaat-korrels, en die lankwerpig, gerimpelt, of wat bogtig, hebbende van buiten een witte dikachtige schelle, en daar onder leid een dun ligt purper vliesken, 't welk de binnenste witte heeft omvat.

Het hout is bleek-wit, en redelyk hard, maar men kan 'er geen groot werk van maken, om dat het zo scheef, bogtig, en wanstallig is. Zynde deze boom ook vruchtbaarder, dan die van eenige andere Lemoenen in deze ge- weesten; also menze het beele jaar door, te weten, vrug- ten aan de boomen heeft, hoewel 'er dagelyks tot buisze- lyk gebruik afgeplukt worden. Hy wast op allerlei grond, doch lieft by de buizen en woningen van menschen.

Naam. In 't Latyn *Aurantium Acidum*, na 't Ma- leys Lemon Itam, dat is zwarte Lemoen: op Banda, Uffe Mettin. Op 't Amboins Uffe Metten.

Plaats. Men vindze niet op alle Eilanden van Water- Indiën, want op Java, Baley, en Celebes, zynze meest onbekent, in Amboina zyn 'er veele, doch in Ternaten, en Banda vry wat minder.

Gebruik. Hoewel deze Lemoenen vol zapsyn, zo wer- denze echter in de kost, of niet, of zeer weinig gebruikt, inzonderheit raauw, om dat het zap, hoewel wynachtig, een viezen smaak, met een kleine bitterheit heeft, doch men gebruiktze tot Boere-pons, waar toeze naast de Lemoen Martin wel de beste zyn, hoewel het nog al een on- gesonde drank blyft; om dat menze maakt uit zeer stry- dende dingen, en die raauw te zamen mengt: namentlyk den beet Arak, en het verkoelende Lemoen-zap.

Doch deze zwarte Lemoenen zyn wel de bequaamste, om alderbande koperwerk mede te schuren, het zy alleen, of met gevevene bouts-kolen gemengt: Waar van het kop- per zeer blank wert, wanneer men het terstont met water affpoelt, en in de Zon drogen laat: Zy zyn ook alderbe- quaamst, om het hoeft mede te wasschen, want zy zuu- veren zeer, vegen het sweet af, en byten zo niet op de huid, gelyk andere Lemoenen, tot welken einde menze ook wel eerst onder beete affche laat braden, tot datze van buiten swart en verbrant werden, en als dan snyd men- ze midden door: Ook zo kan menze gebruiken tot het verwen van de Cassomba-couleur; hoewel niet alleen, maar by andere Lemoenen, doch als dan moet menze schellen, eer menze uitdout, het welk men ook doet, als men koper- werk daar mede wil schuren.

Hier by zal ik nog een ander geslagt voegen, het welk men meest op Macassar, en Baley vind, en aldaar Lemon Maritsja, dat is Limon Crispus en Nitor Piperis noemd, zynde van de grootte als een Lemoen-Nipis, of wel wat kleinder, doch onder en boven plat, gelyk de Amboinze zoete Appels, van buiten rimpelig, en digt met vrates, als met peper-korls op malkander bezet, waar vanze ook dien naam heeft, maar de schel is dun, en laat zig zo wel affschellen, dat het binnenste merg geheel blyft, gelyk de Amboinze zoete Appels, het merg is zuur, en werd by de Macassaren mede in bun kost gebruikt.

Men heeft in Amboina een groote zoorte hier van, wiens vruchten zo groot zyn als een kints kop, van bui- ten mede gegranuleert, binnen met weinige zaaden, en het vlees is wat laffer van smaak dan aan 't gemeene.

UYTLEGGING

Van de drie en dertigste Plaat.

Vertoont een Tak van de zuure Oranje Appel, die *Lemon Itam* op 't Maleits genaamt wert.

A. Wyft aan een jong Takje met zyn doornen.

AANMERKINGE.

Gelyk van de *Limonen*, zo zynder ook van de *Oranje- Appelen* zeer veel veranderingen, dewelke by verscheide Schry- vers opgetelt werden: En dit is de gemeene *Oranje- Appel*, met een zuur merg of zap van *Ferrarius* beschreven in zyn *Hesperid.* en pag. 377 verbeeldt; zie mede de Index van *Boer- have* over de Leidze tuyn pag. 239. alwaar verscheide zoor- ten aangehaalt werden; en zeer veele Schryvers over deze zoorten vind men verzamelt in de *Cataloge van Sloan. pag.* 210. en een fraaye Figuur daar van in *Blackwel. Herbal. Tab.* 349. &c.

Deze zoort wert mede onder de naam van *Lemon Hitam*, by Valent. in *Ambons beschryving pag.* 190. vermeldt.

XLII.

